

Dėl esamojo ir būtojo kartinio laiko dalyvių bei padalyvių darybos ir morfeminio skaidymo

JOLANTA VASKELIENĖ

Šiaulių universitetas

In this article a new attempt is made at defining, from a synchronic point of view, the morphological structure of present and (semelfactive) past participles and gerunds. Grammars and manuals differ in the way in which these forms are segmented. The treatment depends, first of all, on whether the 3rd person present indicative forms on which they are based, and the inflectional affixes, are viewed diachronically or synchronically. Often the examples cited in the literature contradict the definition offered for an inflectional ending, and the interpretation of 3rd person forms may vary between thematic vowel and ending throughout one work. This article shows how the formation of present and past participles and gerunds can be described on the assumption that the historical thematic vowels of 3rd person forms are, synchronically, endings.

Morfologija, pasak A. Paulauskienės, „yra kalbos dalių mokslas, nagrinėjantis jas sudarančių žodžių gramatinę semantiką ir morfeminę sudėtį“ (Paulauskienė 1994: 10). Taigi šis mokslas tiria: (1) morfeminę žodžio sandarą – apibrėžia ir klasifikuja žodį sudarančias reikšmines dalis – morfemas; (2) žodžių kaitymą¹. Šie du tyrimo aspektai – morfeminė analizė ir kaityba – turėtų vienas kitą papildyti, nes kai kurių morfemų skyrimas susijęs su formų daryba. Straipsnio tikslas – dar kartą išsiaiškinti, kaip (synchronijos požiūriu) sudaromi esamojo ir būtojo kartinio laiko dalyviai bei padalyviai, kaip šios veiksmažodžio formos skaidytinos morfemiškai.

¹ A. Paulauskienė morfolgijos objektu laiko ir žodžių darybą (Paulauskienė 1994: 10; Paulauskienė 2006: 9). Kitų kalbininkų (taip pat ir straipsnio autorės) manymu, žodžių daryba yra atskira kalbotyros disciplina. Bet kokiu atveju žodžių daryba, kaip ir kaityba, lemia darybiškai skaidžių žodžių morfeminę analizę.

Pirmiausia reikia prisiminti kai kuriuos morfologijos terminus. Daugelyje kalbotyros darbų *morfemos*, *priešdėlio*, *priesagos*, *šaknies* apibrėžimai iš esmės sutampa². Aktualus *kamieno* apibrėžimas. Jis suprantamas kaip žodžio dalis, kuri lieka atmetus galūnę ir kaitybos priesagas³ (LKE 305; dar plg. KTŽ). Tai būtų *leksinio* kamieno apibrėžimas, o *morfologiniu* kamienu laikoma žodžio dalis, kuri lieka, atmetus galūnę⁴ (žr. Jakaitienė, Laigonaite, Paulauskienė 1976: 12; dar plg. Paulauskienė 2006: 15–16). Esama morfemiškai skaidžių kamienų (kai skiriamos morfemos pasikartoja kituose kamienuose), dalinio skaidumo ir neskaidžių kamienų (žr. Jakaitienė, Laigonaite, Paulauskienė 1976: 13–14). Ypač įvairuoja *galūnės*, kuri yra itin svarbi kalbant apie esamojo ir būtojo kartinio laiko dalyvius bei padalyvius, apibrėžimai⁵, pavyzdžiui, *galūnė* – tai „afiksas, einantis po žodžio šaknies arba po šaknies ir priesagos“ (LKE 210) ir kuria realizuojamos gramatinės reikšmės. Galūnės skirtumas nuo kitų morfemų, pasak A. Paulauskienės, yra tas, kad ji yra „kintamoji žodžio dalis, rodanti gramatines žodžio reikšmes ir jų sąlygojamą sintaksinį žodžiu ryšį sakinyje“ (Paulauskienė 1994: 35; dar plg. Ambraška, Žiugžda 1985: 32; Paulauskienė 1983: 25; Paulauskienė 2006: 15). Lietuvių kalboje galūne yra realizuojama daugumas gramatinių žodžio reikšmių, antai vardažodžių galūnės dažniausiai rodo giminę, skaičių, linksnį, veiks-

² Pavyzdžiui, *morfema* – mažiausias dvipusis turintis formą ir reikšmę kalbos sistemos vienetas (plg. LKE 420; Jakaitienė, Laigonaite, Paulauskienė 1976: 4–5; KTŽ), *priešdėlis* – „afiksas, einantis priež žodžio šaknį ir aiškiau apibrėžiantis jos reikšmę“ (LKE 503). *Šaknies* apibrėžimuose akcentuoojamos įvairios jos ypatybės: šaknis yra „žodžio pagrindinė morfema, paimta be jokių afiksų“ (LKE 615), ji „apibūdina leksinį žodžio pamatą, sudaro jo semantinį stuburą“ (Jakaitienė, Laigonaite, Paulauskienė 1976: 6), prie šios morfemos „jungiami žodžiu darybos ir kaitybos afiksa“ (Paulauskienė 1994: 32), iš jos padaroma daugiau giminiškų žodžių (žr. Ambraška, Žiugžda 1985: 32). *Priesagomis* laikomi afiksa, einantys po šaknies ir esantys žodžiu darybos arba gramatinių formų darybos formantais (plg. Paulauskienė 1994: 34–35; Jakaitienė, Laigonaite, Paulauskienė 1976: 7–8; LKE 503).

³ LKE (305) pateikiti kamieno pavyzdžiai *karei-vis*, *atgalin-is*, *aukštesn-is*. Daiktavardžio *kareivis* kamienu laikytinas *kareiv-*, o ne *karei-*.

⁴ Reikėtų pridurti, kad atmetus ne tik galūnę, bet ir bendraties priesagą *-ti*, pvz., *knyg-a*, *knygyn-as*, *kabin-ti* ir t. t. (Jakaitienė, Laigonaite, Paulauskienė 1976: 12).

⁵ Neretai tai priklauso nuo to, ką – morfemos vietą žodyje ar funkciją – autorius akcentuoja. Ne galūne, o priesaga laikytina bendraties gale esanti morfema *-ti*, nors, pasak KTŽ autorium, dėl pozicijos ji taip pat dažniausiai vadinama galūne.

mažodžių – asmenį ir skaičių (kartais dar ir nuosaką, laiką). Ypatingomis galūnėmis laikomi vyriškosios giminės trumpujų dalyvių formų, pvz., *dirbas*, *dirb-a*; *myl-is*, *myl-i*; *dirb-es*, *dirb-e*, baigmenys – šių dalyvių priesagos (esamojo laiko *-nt-*, būtojo kartinio laiko *-us-*) „yra istoriškai pakitusios ir susiliejusios su galūnėmis“ (LKE 135; dar žr. LKG_{II} 313, 315; DLKG 355).

Nėra vienos nuomonės dėl veiksmažodžių esamojo ir būtojo kartinio laiko trečiojo asmens baigmens – vienų kalbininkų teigama, kad šis asmuo galūnės neturi, kiti kalbininkai mano, kad dabartinės lietuvių kalbos požiūriu tikslina ją laikyti galūne. Pastarasis požiūris išryškėja *Lietuvių kalbos gramatikoje*, kurioje rašoma, kad veiksmažodžių asmenuotės nustatomos pagal GALŪNĘ (išryškinta mano – J. V.): „pirmosios paradigmos veiksmažodžių trečiojo asmens formų galūnė yra -(i)a“, [...] antrosios paradigmos yra veiksmažodžiai, turintys trečiojo asmens formų galūnę -i“, o „trečiosios paradigmos veiksmažodžių trečiojo asmens formų galūnė yra -o“ (LKG_{II} 131–133; dar plg. Ambraška, Žiugžda 1985: 93–94; Paulauskienė 1994: 297). Būtojo kartinio laiko trečiojo asmens galūnėmis laikomi balsiai -o (*suko*) ir -ė (*barė*) (žr. LKG_{II} 134–135).

Esama ir kitokios nuomonės: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* akcentuojama, kad trečiojo asmens formos specialių galūnių neturi⁶, o „jas sudaro grynas kamienas“ (DLKG 332); pagal esamojo ir būtojo kartinio laiko kamiengalius skiriamas trys asmenuotės (žr. DLKG 334; dar plg. Paulauskienė 2006: 147–148). Taigi kas dabartinės lietuvių kalbos (synchronijos) požiūriu yra esamojo ir būtojo kartinio laiko trečiojo asmens baigmuo – galūnė ar kamiengalis? Pastarasis pasirinkimas sunkina užduotį skaidyti žodžius morfemomis, nes kyla klausimas, kuo laikyti veiksmažodžiuose po šaknų (*suk-a*, *myl-i*, *raš-o*; *suk-o*, *raš-ė* ir pan.) esančias morfemas *a*, *i*, *o* ir *o*, *ė*. Reikėtų pritarti A. Paulauskienės minčiai: jeigu kas nors „dabartinės kalbos gramatikos istorinius kamiengalius interpretuoja kaip galūnes, negalima laikyti klaida. Dabartinės kalbos požiūriu kamiengaliai yra galūnės“ (Paulauskienė 1979: 133). Taigi to paties kalbos vieneto (ar jo dalies) interpretavimas synchroniniu ir diachroniniu požiūriu gali skirtis ir skiriasi⁷.

⁶ Formuluotė *specialių galūnių neturi* neaiški; iškart kyla klausimas, ar trečiojo asmens forma apskritai turi galūnę.

⁷ Pavyzdžiui, dabartinės kalbos veiksmažodžių esamojo ir būtojo kartinio laiko vienaskaitos pirmojo ir antrojo asmens dvibalsinės galūnės (*saug-au*, *saug-ai*; *suk-*

Dauguma lietuvių kalbos žodžių (visi kaitomi, dalis nekaitomų) yra morfemiškai skaidūs ir dažniausiai dėl jų skaidymo į morfemas abejoniu nekyla⁸, tačiau aiškinant(is) veikiamosios rūšies esamojo laiko dalyvių (1) ir padalyvių (2), neveikiamosios rūšies esamojo laiko dalyvių (3), veikiamosios rūšies būtojo kartinio laiko dalyvių (4) bei padalyvių (5) sudarymą (o sykiu ir skaidymą morfemomis) – iš dalies ir dėl pasirinkto požiūrio į trečiojo asmens galūnę / kamiengalį – esama painiavos. Kas apie šiuos dalyvius ir padalyvius rašoma svarbiausiouose kalbotyros darbuose?

J. Jablonskio *Lietuviškos kalbos gramatikos* skyriuje *Veiksmavardžiai* kalbama ir apie dalyvius⁹. (1) Apie esamojo laiko veikiamuosius dalyvius, pvz., *velkq̄s* – *velkanti*, *darq̄s*, *-anti*, *stovq̄s*, *-inti* rašoma: „iš veiksmažodžio reikia trečiosios ypatos (pereinamojo laiko) galūnė *a* – *o*, i permainyti į *qs*, *js*“ (Jablonskis 1901/1957: 105). (2) Apie esamojo laiko nelinksniuojamus padalyvius, pvz., *sukant*, *stovint*, sakoma, kad „šitas veiksmavardis padaromas iš trečiosios pereinamojo laiko ypatos, perdirbant galūnes *o* – *a*, i į *ant* (*antis*), *int* (*intis*)“ (Jablonskis 1901/1957: 106). (3) Linksniuojami esamojo laiko neveikiamieji dalyviai, pvz., *rašomas* – *rašoma*, *sukamas*, *-a*, *mylimas*, *-a*, padaromi „iš trečiosios pereinamojo laiko ypatos: prie galūniu *o*, *a*, i reikia pridėti skiemuo *mas*, *ma*“

au, *suk-ai*) yra atsiradusios prie senojo kamiengalio ā prisijungus asmenų galūnėms *-u* ir *-i* (žr. LKG_{II} 134–135). Sinchronijos požiūriu dažninj veiksmažodžiai pavadinantis veiksmažodis *ramstyti* laikomas priesagos *-styti* vediniu iš *remti* (Pakerys 2002: 309), vienos pavadinimas *ganykla* yra priesagos *-ykla* vedinys (Ambratas 1993: 209; LKG_I 399), o diachroniškai *ramstyti* sietinas su daiktavardžiu *ramstis* ir laikytinas priesagos *-yti* vediniu, *ganykla* bus buvęs sudarytas su priesaga *-kla* (Urbutis 1978: 33).

⁸ Pavyzdžiui, veiksmažodij *nusinešdavau* sudaro šaknine morfema *neš-* (plg. tą pačią šaknį giminiškuose žodžiuose *neš-ti*, *neš-imas*, *at-neš-tas* ir pan.), priešdėlis *nu-* (plg. *nu-vežti*, *nu-sukti*), sangrąžos dalelytė *sī* (*at-si-gulti*, *nu-si-pirkti*), būtojo dažninio laiko priesaga *-dav-* (*ei-dav-ome*, *pieš-dav-au*) ir galūne *-au*, turinti vienaskaitos pirmojo asmens gramatinės reikšmes (plg. *éj-au*, *buv-au*); būdvardij *gražesnī* skaidome į tokias morfemas: šaknis *graž-* (plg. *graž-umas*, *apy-graž-is*), aukštesniojo laipsnio rodiklis – priesaga *-esn-* (plg. *nauj-esn-is*), galūnė *-i* (*gražesn-is*, *gražesn-io*, *gražesn-iam* ir t. t., tokias pačias gramatinės vyriškosios giminės vienaskaitos galininko reikšmes turi ir kiti būdvardžiai su galūne *-i*, pvz., *baltesn-i*, *geresn-i*). Taigi šiuose žodžiuose būtojo dažninio laiko rodiklis yra priesaga *-dav-*, būdvardžio aukštesniojo laipsnio – priesaga *-esn-*. (Straipsnyje nesigilinama į vienmorfemij žodžių (jungtukų, prielinksnių ir pan.) skaidymo į morfemas, tuščiujų/ kvazimorfų problemas ir pan.).

⁹ Šioje Jablonskio gramatikoje dalyviai ir padalyviai vadinami *veiksmavardžiais*, esamasis laikas vadinas *pereinamuoju* laiku, o asmuo – *ypata*.

(Jablonskis 1901/1957: 107). (4) Darant būtojo kartinio laiko veikiamuosius dalyvius (pvz., *vilkęs*, *vilkusi*, *daręs*, *dariusi*) „reikia trečiosios ypatos (pereitojo laiko) galūnės *o* ir *é* permainyti į *ęs – usi*“ (Jablonskis 1901/1957: 105). (5) Būtojo kartinio laiko padalyviai (pvz., *dirbus*, *rašius*) daromi „iš trečiosios pereitojo laiko ypatos, pakeičiant *o* arba *é* į *us*“ (Jablonskis 1901/1957: 106).

Vélesnės Jablonskio gramatikos skyriuje *Dalyviai* (jau vartojamas dabartinis terminas) rašoma, kad (1) esamojo laiko veikiamieji dalyviai daromi iš esamojo laiko trečiojo asmens kamieno (liemens): „pakeitę liemengalių balsius (*a*, *o*, *i*) galūnėm *qs*, *js*, gauname lytis: *sukqs*, *lūžtqs*, *vejqs*, *skaitqs*, *lydls*“ (Jablonskis 1922/1957: 299); (2) esamojo laiko padalyviai, pasak Jablonskio, daromi iš esamojo laiko kamienų: „liemengalius *a* ir *o* paverčiame galūne *ant*, liemengalį *i* – galūne *int*, gauname lytis – *metant*, *leidžiant*, [...] *lydint*“ (Jablonskis 1922/1957: 320); (3) neveikiamosios rūšies esamojo laiko dalyviai daromi iš trečiojo asmens kamienų: „prie liemengalio balsių (*a*, *o*, *i*) dedame galūnę *mas*, pridėję gaunam: *suka-mas*, *lūžta-mas*, *veja-mas*, *skaito-mas*, *lydi-mas*“ (Jablonskis 1922/1957: 300); (4) darydami būtojo kartinio laiko veikiamuosius dalyvius „jų liemengalių balsius (*o*, *é*) pakeičiame galūne *ęs*, gauname: *sukęs*“ (Jablonskis 1922/1957: 299); (5) būtojo kartinio laiko padalyviai daromi iš būtojo kartinio laiko kamieno: „liemengalius (*é*, *o*) paverčiame galūne *us*, gauname – *bégus*“ (Jablonskis 1922/1957: 321). Taigi pasak Jablonskio, visos išvestinės formos daromos iš veiksmažodžio esamojo arba būtojo kartinio laiko trečiojo asmens, bet elgiamasi nenuosekliai: vienu atveju – darant esamojo laiko veikiamuosius dalyvius ir padalyvius (1, 2), taip pat būtojo kartinio laiko veikiamuosius dalyvius ir padalyvius (4, 5) – siūloma kamiengalius „pakeisti / paversti“¹⁰ dalyvio galūnėmis, o darant esamojo laiko neveikiamuosius dalyvius (3) sakoma, kad prie kamien-galio reikia pridėti skiemenių / galūnę. Galūne *-mas*, *-ma* laikyti negalima, nes linksniuojuodant žodį (*sukam-as*, *sukam-o*, *sukam-am*, *sukam-q* ir t. t.) kinta tik *-as*, *-a*, *o m* lieka visose dalyvio formose. Be to, galūne negalima laikyti padalyvių priesagų¹¹.

¹⁰ Jablonskio nelabai aiškios formuliuotės *kamiengalius pakeisti/ paversti galūnėmis* kartojamos ir kai kuriuose vélesniuose lietuvių kalbotyros darbuose.

¹¹ J. Jablonskio gramatikose *galūnėmis* vadinama ir bendraties priesaga *-ti*, ir būtojo laiko neveikiamujų dalyvių formantas *-tas*, pvz., *myletas*, t. y. priesagos ir galūnės santykis nėra aiškus.

Lietuvių kalbos gramatikoje rašoma, kad esamojo laiko veikiamieji dalyviai (1) „yra daromi iš veiksmažodžių esamojo laiko kamienų. Atmetus veiksmažodžių esamojo laiko vienaskaitos trečiojo asmens galūnę, pridedama dalyvio vyriškosios giminės vienaskaitos vardininko galūnė -(i)qs, daugiskaitos vardininko galūnė -(i)q, kai dalyvis daromas iš pirmosios asmenuotės veiksmažodžių, vyriškosios giminės vienaskaitos vardininko galūnė -qs, daugiskaitos vardininko galūnė -q, kai dalyvis daromas iš trečiosios asmenuotės veiksmažodžių, ir vyriškosios giminės vienaskaitos vardininko galūnė -is, daugiskaitos vardininko galūnė -i, kai dalyvis daromas iš antrosios asmenuotės veiksmažodžių, pvz.: *dirb-a*: *dirb-qs*, *dirb-q*; *kur-ia*: *kur-iqs*, *kur-iq*; *rašo*: *raš-qs*, *raš-q*; *tyl-i*: *tyl-is*, *tyl-i*. Kiti vyriškosios giminės ir visi moteriškosios giminės linksniai turi priesagą -(i)ant- [...], -ant- [...] arba -int- [...]. Su tomis pačiomis priesagomis daromas ir vyriškosios giminės vienaskaitos bei daugiskaitos vardininko ilgosios, arba antrinės, formos¹², pvz.: *dirb-ant-is*, *dirb-ant-ys*; [...] *tyl-int-is*, *tyl-int-ys*“ (LKG_{II} 312). (2) „Esamojo laiko padalyviai daromi iš veiksmažodžių esamojo laiko kamienų, pridedant priesagą -ant [...] arba -int [...], pvz.: *dirb-a*: *dirb-ant*, *raš-o*: *raš-ant*, *tyl-i*: *tyl-int*“ (LKG_{II} 385). Taip aiškinant morfeminis skaidymas (*raš-qs*, *raš-anč-io*, *raš-ant-i*; *tyl-is*, *tyl-inč-io*, *tyl-int-i*; *raš-ant-i*, *raš-anč-ios* ir t. t.) pagrindžiamas formų daryba.

Atrodo, kad *Lietuvių kalbos gramatikoje* taip pat turėtų būti paaiškinta ir esamojo laiko neveikiamujų dalyvių daryba (3), tačiau veikale elgiamasi nenuosekliai, nes šie dalyviai, anot autorių, „yra daromi iš veiksmažodžių esamojo laiko trečiojo asmens formos (sutampančios su senuoju esamojo laiko kamienu), prie galūnės pridedant priesagą -mas, -a, pvz.: *dirba*: *dir-*

Iš esmės taip pat kaip ir Jablonskio gramatikose dalyvių ir padalyvių daryba aiškinama Ambraškos ir Žiugždos *Lietuvių kalbos gramatikoje*: kalbant apie esamojo laiko veikiamujų dalyvių darybą vartojama neapibrėžta formuliuotė *kamiengaliai pakeičiami galūnėmis* (žr. Ambraška, Žiugžda 1985: 130). Veiksmažodžių esamojo laiko trečiojo asmens baigmuo pramaišiui vadinas tai galūne (ten pat: 93), tai kamiengaliu (ten pat: 130, 141); kamiengaliais vadintami veiksmažodžių būtojo kartinio laiko balsiai, kurie, pasak autorių, darant dalyvius ir padalyvius *pakeičiami* atitinkamomis dalyvio galūnėmis (ten pat: 130) arba padalyvio priesaga (ten pat: 141). Neveikiamosios rūšies esamojo laiko dalyvių -mas (ten pat: 131) ir padalyvių formantus -ant ir -us (ten pat: 141) vadinant *galūnėmis* prieštaraujama toje pačioje gramatikoje pateiktam galūnes apibrežimui (ten pat: 32).

¹² Apie ilgujų ir trumpujų formų vartojimą žr. LKG_{II} (313–314); DLKG (355); Paulauskienė (2006: 155); Miliūnaitė, sud. (2004: 51); LG (330).

ba-mas, dirba-ma; myli: myli-mas, myli-ma; rašo: rašo-mas, rašo-ma“ (LKG_{II} 322). Pirmiausia baigmens *-mas*, į kurį įeina ir galūnė *-as*, nereikėtų vadinti priesaga¹³. Kitas dalykas – jei prie galūnės (žr. veiksmažodžius *dirba*, *myli*, *rašo*) pridedamas *-mas*, nežinia, kokioms morfemoms priklauso galūnės *a*, *i*, o dalyviuose *dirbamas*, *mylimas*, *rašomas* ir kaip tokius žodžius skirstyti morfemomis.

(4) Apie būtojo kartinio laiko veikiamuosius dalyvius *Lietuvių kalbos gramatikoje* rašoma, kad jie „yra daromi iš veiksmažodžių būtojo kartinio laiko kamienų. Atmetus veiksmažodžio būtojo kartinio laiko vienaskaitos trečiojo asmens galūnę, pridedama dalyvio vyriškosios giminės vienaskaitos vardininko galūnę *-ęs*, daugiskaitos vardininko galūnę *-ę*, pvz.: *dirb-o: dirb-ęs, dirb-ę* [...]. Kiti vyriškosios giminės ir visi moteriškosios giminės linksniai turi priesagą *-(i)us-*, prie kurios jungiamos [...] būdvardinės linksnių galūnės, pvz.: [...] *dirb-us-io*“ (LKG_{II} 317). (5) „Būtojo kartinio laiko padalyviai daromi iš veiksmažodžių būtojo kartinio laiko kamienų, pridedant priesagą *-(i)us*, pvz.: *dirb-o: dirb-us*“ (LKG_{II} 385). Taigi *Lietuvių kalbos gramatikoje* visos išvestinės formos (išskyrus esamojo laiko neveikiamuosius dalyvius) daromos iš esamojo ir būtojo kartinio laiko kamieno, o kamienu laikoma trečiojo asmens forma be galūnės.

Lietuvių kalbos gramatikos pozicijos iš esmės laikomasi kai kuriuose aukštujų mokyklų morfologijos vadoveliuose (žr. Jakaitienė, Laigonaitė, Paulauskienė 1976, Paulauskienė 1994)¹⁴.

Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje akcentuojama, kad esamojo ir būtojo kartinio laiko kamienas yra dalyvių ir padalyvių darybos pagrindas: (1) „esamojo laiko veikiamasis dalyvis daromas iš esamojo laiko kamieno su priesaga *-nt-* ir būdvardinėmis [...] galūnėmis: *dirba* – *dirba-nt-is, dirba-nt-i*; *tyli* – *tyli-nt-is, tyli-nt-i*. Darant šiuos dalyvius iš 3 asmenuotės (o kamieno) veiks-

¹³ Tiesa, žodžių daryboje dėl patogumo priesaga vadinama žodžio dalis su galūne, bet kalbant apie formų darybą terminus *priesaga, galūnė* reikėtų vartoti tiksliau.

¹⁴ Šiokių tokių skirtumų esama, pavyzdžiui, vadoveliuose esamojo laiko neveikiamujų dalyvių baigmuo *-mas* laikomas ne priesaga (žr. LKG_{II} 322), o galūne (žr. Jakaitiene, Laigonaitė, Paulauskienė 1976: 177; Paulauskienė 1994: 347–248). Kaip buvo minėta, galūne laikytina tik žodžio kintama dalis, t. y. *-as*. Negalima galūne vadinti būtojo kartinio laiko padalyvio priesagos *-us* (žr. Jakaitienė, Laigonaitė, Paulauskiene 1976: 195). Esamojo laiko padalyvių morfemoms *-ant*, *-int* pavadinti vartojamas nevykės terminas *galūne-formantas* (Jakaitienė, Laigonaite, Paulauskiene 1976: 195).

mažodžių kamiengalio balsis-o KEIČIAMAS (išryškinta mano – J. V.) -a, pvz.: *rašo* – *raša-nt-is*, *raša-nt-i*“ (DLKG 355). (2) Analogiškai daromas esamojo laiko padalyvis, tik čia sakoma, kad „darant padalyvius iš 3 asmenuotės (o kamieno) veiksmažodžių, esamojo laiko kamiengalio balsis -o VIRSTA (išryškinta mano – J. V.) -a- [...], pvz.: *daro* – *dara-nt*, *skaito* – *skaita-nt*“ (DLKG 379). (3) „Esamojo laiko neveikiamasis dalyvis daromas iš esamojo laiko kamieno su priesaga -m-, prie kurios dedamos [...] būdvardinės galūnės: *dirb-a* – *dirba-m-as*, -a; *myli* – *myli-m-as*, -a; *rašo* – *rašo-m-as*, -a“ (DLKG 361). (4) „Būtojo kartinio laiko veikiamasis dalyvis daromas iš būtojo kartinio laiko kamieno su priesaga -(i)us (išskyru vyriškosios giminės vienaskaitos ir daugiskaitos vardininką) ir būdvardinėmis [...] galūnėmis. Darant šiuos dalyvius kamiengalio balsiai -o ir -ē NUMETAMI (išryškinta mano – J. V.). [...] Vyriškosios giminės vardininko trumposios formos daromas su galūnėmis -ęs (vienaskaitos) ir -ę (daugiskaitos), jungiamomis prie būtojo kartinio laiko kamieno galinio priebalsio: *dirb-o* – *dirb-ęs*, *dirb-ę*“ (DLKG 357–358). (5) „Būtojo kartinio laiko padalyviai daromi iš veiksmažodžio būtojo kartinio laiko kamieno atmetant kamiengalio balsį ir pridedant priesagą -(i)us: *dirb-o* – *dirb-us*¹⁵“ (DLKG 379). Taigi iš esmės *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* laikomasi diachroninio požiūrio: Z. Zinkevičiaus *Lietuvių kalbos istorijoje* rašoma, kad „esamojo laiko veikiamujų dalyvių formų pagrinde glūdi veiksmažodžio prezento kamienas, išplėstas priesaga -nt-“ (Zinkevičius 1996: 159). Neveikiamieji dalyviai, pasak autoriaus, yra išsirutulioję iš tam tikru būdvardžių, o „esamojo laiko formų pagrinde glūdi veiksmažodžių prezento kamienas, išplėstas priesaga *-mō- (> baltų -ma-) [...], pvz., *renka-mas* (: *renka*), *rašo-mas* (: *rašo*), *myli-mas* (: *myli*)“ (Zinkevičius 1996: 163). Taip pat kaip ir DLKG esamojo ir būtojo kartinio laiko dalyvių bei padalyvių darybą aiškina LKE (žr. 134, 135, 454)¹⁶, Paulauskienė (2006: 155–156, 159, 169)¹⁷, LG (329, 334, 340), Dobrovolskis ir kt. (1998: 186–187, 190), tik

¹⁵ Vėl vartojamos neaiškios formuliuotės *kamiengalio balsiai -o ir -ē numetami / atmetami* arba *trumposios galūnės dedamos prie kamieno galinio priebalsio*. Vadinas, darant veikiamosios rūšies būtojo kartinio laiko dalyvį ir padalyvį, senasis kamiengalis, arba galūnė -o ir -ē, turi būti numetamas.

¹⁶ Tiktai šiame veikale neužsimenama, kad būtojo kartinio laiko veiksmažodžių kamiengalio balsis yra numetamas ar pan.

¹⁷ Vadovelyje nerašoma apie tai, kur, darant būtojo kartinio laiko dalyvius ir padalyvius, dingsta būtojo kartinio laiko kamiengalio balsis; esamojo laiko veikiamieji daly-

apie padalyvius knygoje sakoma, kad šios nekaitomos veiksmažodžio formos daromos iš atitinkamų laikų kamienų pridedant priesagas: esamajam laikui -*ant*, -*int*, būtajam kartiniams – -*us* (Dobrovolskis ir kt. 1998: 197–198).

Kaip matyti, įvairiuose lietuvių kalbotyros veikalose konkretūs pavyzdžiai neretai neatitinka pateikto galūnės apibrėžimo (pavyzdžiui, galūne laikoma kintamoji žodžio dalis, bet ja vadinamas esamojo laiko neveikiamujų dalyvių baigmuo -*mas*, padalyvių priesagos -*ant*, -*int*, -*us* ir pan.). Be to, tame pačiame veikale ne visada laikomasi vieno požiūrio į trečiojo asmens baimenį – jį reikėtų laikyti arba kamiengaliu, arba galūne.

Taigi jei žodžio kintamoji dalis yra galūnė, tai dabartinės kalbos – synchronijos – požiūriu esamojo laiko veiksmažodžių *dirb-u*, *dirb-i*, *dirb-a*, *dirb-ame*, *dirb-ate*, būtojo kartinio laiko veiksmažodžių *dirb-au*, *dirb-ai*, *dirb-o*, *dirb-ome*, *dirb-ote* ir pan. galūne reikėtų laikyti -*u*, -*i*, -*a*, -*ame*, -*ate*; -*au*, -*ai*, -*o*, -*ome*, -*ote* (paaiškinant, kad trečiojo asmens galūnė yra senasis kamienas). Tada (1) esamojo laiko veikiamujų dalyvių darybą galima aiškinti taip: atmetus veiksmažodžių esamojo laiko vienaskaitos trečiojo asmens galūnę (*a*, *i*, *o*) pridedama dalyvio vyriškosios giminės vienaskaitos vardininko galūnė -(*i*)*qs* / -*js*, daugiskaitos vardininko galūnė -(*i*)*q* / -*j*, pvz.: *kur-ia*: *kur-iqs*, *kur-iq*; *raš-o*: *raš-qs*, *raš-q*; *tyl-i*: *tyl-is*, *tyl-ī* (paaiškinant, kad istoriškai su tomis galūnėmis yra susiliejusi dalyvių priesaga -*nt*). Kiti vyriškosios giminės (taip pat vyriškosios giminės vardininkų ilgosios formos) ir visi moteriškosios giminės linksniai turi priesagą -(*i*)*ant*- / -*int*- ir atitinkamas galūnes, pvz.: *kenč-iant-i*, *raš-ant-i*, *tyl-int-i*, *dirb-ant-is*, *tyl-int-is*, *dirb-ant-i*, *tyl-int-i* ir t. t. (2) Analogiškai išvedami ir esamojo laiko padalyviai: atmetus veiksmažodžių esamojo laiko trečiojo asmens galūnę pridedama priesaga -*ant* arba -*int*, pvz.: *dirb-a*: *dirb-ant*, *raš-o*: *raš-ant*, *tyl-i*: *tyl-int* (taigi dabartinėje kalboje yra du priesagos variantai -*ant*- ir -*int*-). (3) Esamojo laiko neveikiamieji dalyviai daromi taip pat iš esamojo laiko veiksmažodžių trečiojo asmens, atmetus galūnę pridedama priesaga -*am*- / -*om*- / -*im*- bei atitinkama galūnė, pvz.: *dirb-a*: *dirb-am-as*, *raš-o*: *raš-om-as*, *myl-i*: *myl-im-as* (svarbiausias esamojo laiko neveikiamujų dalyvių rodiklis yra -*m*-, bet dabartinėje kalboje yra trys priesagos variantai -*am*-, -*om*-, -*im*-). (4) Būtojo kartinio laiko veikiamieji

viai skaidomi taip: *dirb-a* – *dirb-a-nt-is* (*dirbqs*), *stov-i-nt-is* (*stovjs*), o neveikiamujų dalyvių po šaknies einantis balsis jau nebeatskiriamas: *dirba-m-as*, *turi-m-as*, *rašo-m-as* ir pan.

dalyviai daromi iš veiksmažodžių būtojo kartinio laiko vienaskaitos trečiojo asmens – atmetus galūnę pridedama dalyvio vyriškosios giminės vienaskaitos vardininko galūnė -ęs, daugiskaitos vardininko galūnė -ę (*dirb-o: dirb-ęs, dirb-ę* ir pan., paaiškinant, kad istoriškai su šiomis galūnėmis yra susiliejusi dalyvio priesaga *-us*). Kiti vyriškosios giminės ir visi moteriškosios giminės linksniai turi priesagą -(i)us-, prie kurios jungiamos atitinkamos galūnės. (5) Būtojo kartinio laiko padalyviai daromi iš veiksmažodžių būtojo kartinio laiko vienaskaitos trečiojo asmens – atmetus galūnę pridedama padalyvio priesaga -(i)us (*dirb-o: dirb-us*).

Taip aiškinant morfeminis skaidymas pagrindžiamas formų daryba.

LITERATŪRA

AMBRAŠKA, J., ŽIUGŽDA, J. 1985: *Lietuvių kalbos gramatika 1. Fonetika ir morfologija*. Chicago: JAV Lietuvių bendruomenės Švietimo Taryba.

AMBRASAS, S. 1993: *Daiktavardžių darybos raida*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

DLKG = *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, red. Vytautas Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.

DOBROVOLSKIS, B., KNIŪKŠTA, P., KUČINSKAITE, A., PAULAUŠKIENE, A., RYKLIENĖ, A., STUNDŽIA, B., TARVYDAITĖ, D. 1998: *Lietuvių kalbos žinynas*. Kaunas: Šviesa.

JABLONSKIS, J. 1901/1957: *Lietuviškos kalbos gramatika*. Cituojama pagal: Jablonskis 1957, 57–180.

JABLONSKIS, J. 1922/1957: *Lietuvių kalbos gramatika*. Cituojama pagal: Jablonskis 1957, 183–433.

JABLONSKIS, J. 1957: *Rinktiniai raštai 1*. Sudarė J. Palionis. Vilnius: Valstybinės politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

JAKAITIENĖ, E., LAIGONAITE, A., PAULAUŠKIENĖ, A. 1976: *Lietuvių kalbos morfologija*. Vilnius: Mokslas.

KTŽ = *Kalbotyros terminų žodynas* [www.terminynas.lt].

LG = *Lithuanian grammar*, red. Vytautas Ambrazas. Vilnius: Baltos lankos, 1997.

LKE = *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.

LKG_I = *Lietuvių kalbos gramatika*. T. 1. *Fonetika ir morfologija*. Vilnius: Mintis, 1965.

LKG_{II} = *Lietuvių kalbos gramatika*. T. 2. *Morfologija*. Vilnius: Mintis, 1971.

MILIŪNAITĖ, R., sud., 2004: *Kalbos patarimai. Gramatinės formos ir jų vartojimas* (1). 3-as leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

PAKERYS, A. 2002: *Akcentologija* II. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

PAULAUSKIENE, A. 1979: *Gramatinės lietuvių kalbos veiksmažodžio kategorijos*. Vilnius: Mokslas.

PAULAUSKIENE, A. 1983: *Lietuvių kalbos morfologijos apybraiža*. Kaunas: Šviesa.

PAULAUSKIENE, A. 1994: *Lietuvių kalbos morfologija. Paskaitos lituanistams*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

PAULAUSKIENĖ, A. 2006: *Lietuvių kalbos morfologijos pagrindai*. Kaunas: Technologija.

URBUTIS, V. 1978: *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslas.

ZINKEVIČIUS, Z. 1996: *Lietuvių kalbos istorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Jolanta Vaskelienė

Šiaulių universitetas

Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedra

P. Višinskio g. 38, LT-76352 Šiauliai

v.jolanta@splius.lt